هونەر و «یادکردنەوە»

پێشەکییەک بۆ دوان لە پرۆژەی

«٥٠٠٠ پۆرترێت، ٥٠٠٠ شەهید»ی رێبوار سەعید

رێبوار سیوەیلی*

بۆ شەماڵ عومەر، پێشکەشە...

ماناکانی یادکردنەوە

(١)

لەبەردەم هەموو پرۆژەیەکی هونەریدا بۆ یادکردنەوەی «تراژیدیا»، پرسیارێک هەیە دەبێت بیکەین: ئایا دەشێت لە رێگەی هونەرەوە، یادی ئەو شتە بکەینەوە، یان ئەو شتە پیشانبدەینەوە کەخۆی نادات بەدەست پیشاندان و یادکردنەوەوە؟ بەمانایەکی تر، ئایا هونەر دەتوانێت ببێتە پانتاییەک بۆ یادکردنەوەی تراژیدیایەک، کەتیایدا بە هەزاران مرۆڤ بوونەتە قوربانی و چیدی وەک مرۆڤ لەئارادا نەماون؟ ئایا چ دەربڕینێکی هونەری دەتوانێت ببێتە پانتاییەک بۆ یادکردنەوەی گیانی شەش ملیۆن یەهوودی و قەرەچ و هۆمۆسێکسیواڵ و مەعلوول و کۆمۆنیست، کە لەلایەن نازییەکانەوە سووتێنران وکووژران؟ یاخود چ بەرهەمێکی هونەری لەرێگەی زمان و ئیمکانەکانی دەربڕینی خۆیەوە دەتوانێت ملیۆنان کەس بهێنێتەوە دەنگ، کە بوونە قوربانیی ستالینیزم؟ پاشان کامە یادکردنەوە دەتوانێت ببێتە دەربڕی تراژیدیای ئەو هەزاران کوردانەی لە ئەنفال و هەڵەبجەو شەڕی چەکداریدا، لەلایەن بەعسیەکان و هێزە کوردییەکانەوە سەریاننایەوە؟

بەمانایەکی دیکە، دەکرێت گومانمان ئاراستەی زمان خۆی بکەین و بپرسین: ئایا کاتێک دەگوترێ «یادی تراژیدیای هەڵەبجە»، چی لەمانای وشەی یاد لەو ڕستەیەدا تێدەگەین؟

ڕەنگە نزیکترین مانا بۆ ئەم وشەیە بریتیبێت لە بیرهێنانەوە و زیندووکردنەوەی ڕووداوێکی لەڕابردوودا قەوماو، لە چوارچێوەی ئیمکانیەتەکانی «ئێستا»ی دەربڕیندا و بەپێی بەڕێوەچوونی سارمۆنیایەکی بڕیار لەسەر دراو، کەئێمە لە ڕێگەیەوە دەمانەوێت سووپاس و ئەمەگ و داوای لێبووردنی خۆمان بە قوربانییەکان ڕابگەیەنین. لێرەیشەوە ناوەڕۆکی وشەی

«یاد»، جۆرێ لە بەردەوامیی وەردەگرێت. چونکە بۆی هەیە ڕووداوێک لەهەموو «ئێستا»یەکی ژیانی مرۆڤەکاندا بەپێی بەڕێوەچوونی سارمۆنیایەکی بڕیار لەسەر دراو؛ شایانی زیندووکردنەوە و یادکردنەوە بێت. یاخود دەشتوانین بڵێین، لەبەرئەوەی «ئێستا»ی ئێمە ناتوانێت بڕیاردەربێت لە «ئێستا»ی نەوەکانی داهاتوودا، ئەوە بۆی هەیە ئەو ڕووداوەی ئێمە بەشایانی زیندووکردنەوەی دەزانین، لە«ئێستای دوارۆژ»یشدا، هەمان گرنگیی بۆخۆی بەدەستبهێنێت. چونکە لەڕاستیدا ئێمە ناتوانین لەجیاتی نەوەکانی داهاتوو داوای لێبووردن لە قووربانییەکان بکەین و پێزانینی خۆمان لەئاست ئەو ئەرکە پیرۆزەدا دەرببڕین کە ئەوان جێبەجێیانکرد. هەر نەوەیە بەناوی خۆیەوە ئەمکارە دەکات و بەشێوازی خۆی، پەیوەندیی لەگەڵ قووربانییەکاندا دادەمەزرێنێ.

کەواتە بەم مانایە، چەمکی یادکردنەوە ناتوانێت «دوا یادکردنەوە» بێت، یاخود دواهەمین داوای لێبووردنی ئێمە بێت لەئاست ئەوانەدا کە گیانی خۆیان بەختکرد.. چونکە هەموو یادکردنەوەیەک، هەموو زیندووکردنەوەی تراژیدیایەک، بەشێکیشە لەپرۆسەیەکی دووبارەکردنەوە، کە تیایدا ئێمەو قووربانیەکان ڕوو بەڕووی یەکتر دەبینەوە. بەڵام بۆچی هەر نەوەیە هەڵدەستێ بەم سارمۆنیایەو بەئەرکی خۆی دەزانێت لەگەڵ قووربانییەکاندا ڕووبەڕوو ببێتەوە؟ ئایا شتێکی زیاتر لەودیو ئەم یادکردنەوەوە هەیە، بێجگە لە جەختکردنەوەی ئێمە و ڕێزدانانمان بۆ ئەو شتەی نەوەکانی پێشتر تا ئاستی گیانفیدایی و خۆ بەقووربانیدان بەپیرییەوە چوون؟ بێگومان هیچ شتێکی ئەوتۆ نییەو تاقە هاندەرێک هەر ئەوەیە کە ئێمە لە ڕێگەی ئەو سارمۆنیایەوە بەمردووەکان بڵێین: سوپاس کە ئێوە گیانی خۆتان لەپێناوی ئامانجی هاوبەش و خاک و ژیانی ئێمەدا بەختکرد. ئێمە ئێوەمان لەیاد نەچووە و مەرگی ئێوە نەبۆتە هۆی مردنی ئێوە لە ژیانی ئێمەدا، بەڵکو مەرگی ئێوە هەمیشە لەژیانی ئێمەدا ئامادەیە و ئێمەش ئامادەین لەپێناوی بەرزیی کارەکەی ئێوەدا، بەردەوامبین لە خەباتکردن.

بەم پێیەش یادکردنەوە جۆرێک لە بەردەوامیی دەسەپێنێ، واتە ئێمە بەردەوام ئەبێ یادبکەینەوە تا هەستنەکەین بۆ دواجار داوای لێبووردنمان کردووە و بۆ یەکجارەکی قەرزی قووربانیەکانمان داوەتەوە. چونکە ئەم هەستکردنە هەنگاوی یەکەمە بۆ پسانی پەیوەندی لەنێوان ئێمەو مردووەکاندا، لەنێوان ژیانی ئێمە و ناوەڕۆکەکەیدا کە بە مەرگی ئەوان پڕ دەبێتەوە...

(٢)

ئایا ڕۆڵی هونەر بەگشتی و هونەری شێوەکاری بەتایبەتی، لەبەردەم ئەم سارمۆنیای دووبارەکردنەوەیەدا چییە؟ پێش ئەوەی هیچ شتێ لەمبارەیەوە بڵێم، حەز ئەکەم ئەو وتەیەی فەیلەسووفی ئەڵمانی (تیۆدۆر ئادۆرنۆ)، بەبیری خوێنەر بهێنمەوە کە گوتویە: لەدوای «ئاوشویتس»ەوە تازە ناتوانرێت هیچ شیعرێک بنووسرێت.. بێگومان ئادۆرنۆ کەسێک نییە گوێی بۆ نەگیرێت و ڕەنگە خودی ئەم وتەیە دەمی چەندین شاعیریشی بەستبێت کە ویستویانە لەدوای ئەو تراژیدیایەوە شیعر بنووسن. یاخود ویژدانی زۆر لەو شاعیرانەیشی نارەحەتکردبێت کە ویڕای وتەکەی ئادۆرنۆش، هەر بەردەوامبوون لە شیعر نووسیندا.. لێرەدا باسی ئەوە ناکەین ئایا پاش ئەو ڕووداوەی ئادۆرنۆ ئاماژەی بۆ دەکات، شیعر نووسرا و کێ نووسی؟ یان بۆچی تازە شیعر بەتێگەیشتنە ئادۆرنۆییەکەی نەنووسرا..؟ بەڵکو دەمەوێت بۆ ساتەوەختێک گوتەکەی ئادۆرنۆ بەشێوەیەکی دیکە دابڕێژمەوە تاکو بتوانین لە سایەیدا، پرسیاری ئێستای خۆمان لەمەڕ تراژیدیاوە، بەمجۆرەی خوارەوە بکەینەوە: ئایا لەدوای کارەساتە گەورەکانی ئەم سەدەیەوە، هونەری شێوەکاری توانی ئەو ڕەنگ و زمانی دەربڕینە بدۆزێتەوە کە بۆ کێشانی تابلۆی تراژیدیاکان پێویستی پێیان هەبوو؟ بەمانایەکی دیکە دەکرێ بپرسین: ئایا هونەر توانی ئەو شیعرە بە تابلۆ بکێشێت کە ئادۆرنۆ پێی وابوو تازە بە وشە تەعبیری لێناکرێت؟

(٣)

یەکەم خەسڵەتی هونەری شێوەکاری لەم سەدەیەدا ئەوەیە کە وازیهێناوە لەوەی کۆمەڵگا لەو ڕەسمەدا بنوێنێ، کە خودی کۆمەڵگا دەیەوێت خۆی تیا ببینێتەوە.. هونەرمەند چیدی خۆی ناکاتە کۆیلەی دەسەڵاتی میکانیزمەکانی تێزگەلی وەک: «هونەر ڕەنگدانەوەی ژیان و کۆمەڵە و هونەرمەندیش خزمەتکاری کۆمەڵگایە». هەندێک ئەمە بە بێ هەڵوێستی هونەرمەند لە ئاست دنیایەکدا دەزانن، کە بۆخۆی تیایدا دەژی و بەبەرچاویشییەوە کارەساتەکان ڕوودەدەن. هەندێک دەڵێن ئەمە بچووکبوونەوەی ئاسۆکانی بینینی هونەرییە و داخرانی یەکجارەکی دەرگای هونەرە بەڕووی جیهاندا.. بەواتایەکی دیکە، ئەم بارودۆخە بەدابڕانی ئەو پەیوەندییە لێکدەدەنەوە کە هەمیشە وەک پەیوەندییەکی بەڵگەنەویستی نێوان هونەر و کۆمەڵگا، لێکدەدرایەوە. وەک دەگوترێ، تازە هونەر باسی واقیعی کۆمەڵگا ناکات، چونکە ئەو هونەرەی لە ئەبستراکتبووندا «تجرید»، بۆ هونەربوونی خۆی بگەڕێت؛ ناتوانێت لەگەڵ واقیعدا لە

پەیوەندیدا بێت.. هەروەها ڕەخنەگرەکانی هونەر دەڵێن، هونەر بۆتە کۆدێکی داخراو، وەک زمانێکی لێهاتووە کەتەنیا هونەرمەندەکان لەناو خۆیاندا دەتوانن پەیامەکانی بکەنەوە و لێیتێبگەن.. ئەمەش ڕەخنەیەکە بەپلەی یەکەم بەرەو ڕووی ئەو پڕۆژە گەورەیە بۆتەوە کە دەوڵەتی ئەڵمانیا دەیەوێت ساڵی١٩٩٩ لە بەرلین، بۆ یادی پەنجاساڵەی قووربانییەکانی «هۆڵەکۆست»ی بکاتەوە و پارەیەکی خەیاڵیشی تێدەچێت. ڕەخنەگرانی ئەم پڕۆژەیە هەموو ئەو پێشنیارانەی لەپێشبڕکێی پڕۆژەکەدا بەشدارییانکردووە، بەکاری «تەجریدی» ناودەبەن کە ناتوانن لەسەر تراژیدیای هۆڵەکۆست هیچمان پێبڵێن.. هەربۆیەشە ژمارەیەکی زۆر لە کەسایەتیە کولتوورییەکانی ئەڵمانیا، لەوانەش «گۆنتەرگراس»، داوایان لەدەوڵەت کردووە تا پەلە لەو پڕۆژەیە نەکرێت؛ کەلەواقیعدا دەبێت وەک داوای لێبووردنی گەلی ئەڵمان بێت لەو قووربانیانە.. بەلای ئەو کەسایەتیانەوە، ئەو یادکردنەوەیە، پێش هەموو شتێک یادکردنەوەی «شەرم»ێکە و دەبێت ئەو کارە هونەرییەش کە بۆ ئەم یادە تەرخاندەکرێت گەیەنەری ڕەهەندی شەرماوی ئەوتاوانە بێت کە لەئاست قوربانییەکاندا هاتە ئەنجام. ڕەخنەگرەکان دەڵێن: شەرمی کووشتنی یەهودییەکانیش ئەوەندە گەورەیە، کەپڕۆژەیەکی تەجریدی ناتوانێت تەعبیری لێبکات..

ئایا بەڕاستی هونەر هێندە گۆڕاوە، هێندە دەرگای بەسەر خۆیدا داخستووە و لەکۆمەڵگاو فەزای گشتیی ژیانی مرۆڤ دووركەوتۆتەوە، کە نەتوانێت وەڵامی کێشە فیعلییەکانی کۆمەڵگا بداتەوە، یان لە وەڵامدانەوەیاندا بەشداری بکات؟

هەر وەڵامێکی ئەو پرسیارە بدرێتەوە، نابێت ئەو ڕاستیەش لەبیربکرێت کە پێماندەڵێت، گۆڕان لە هونەردا هاوشانیشە بەگۆڕان لەتێگەیشتنی هونەردا بۆ دەوروبەری خۆی. دەوروبەری کۆمەڵایەتی و ژیانی مرۆڤیش لەم سەدەیەدا، بە پێچەوانەی سەدەکانی ڕابردووەوە؛ دەوروبەرێکی سادەی خاوەن هارمۆنی نییە، وەک ئەوەی لەزۆربەی تابلۆ و دیمەنە هونەریەکانی سەدەکانی پێشوودا دەیبینین. بەڵکو واقیعی ژیانی مرۆڤ لەم سەدەیەدا، بەهۆی هەردوو جەنگی جیهانیی و هەموو ئەو ڕووداوانەش کەئەم دووجەنگە و برەودان بە تەکنەلۆژیای شەڕ بەسەر ژیانی مرۆڤایەتیدا سەپاندیان و تائێستاش دەیسەپێنن؛ لەمێژوودا بوو بەواقیعێکی ئاڵۆزی پڕ گرێی بێوێنە.. چیدی هونەر نەیدەویست تێگەیشتنێکی سادە و شەففاف لەسەر ئەو واقیعە ئاڵۆزە بەرهەمبهێنێت کە قەیران و کارەسات جڵەویدەکەن و هەتا ئێستاش «ڕووداو» تیایدا ناتوانێت ڕووداو بێت، ئەگەر لەهەمان کاتدا لە «تراژیدیا»دا نغرۆ نەبووبێت. لێرەوە، ڕەنگە بەئەبستراکتبوونی هونەر پەیوەندییەکی تووندی هەبێت بەو ئەرکەوە کە هونەر لەبەردەم جیهانی پڕ تراژیدیادا، بۆخۆی لەپێشچاوگرتووە. واتە ئەرکێک کە ڕێگە

بەهونەرمەند نادات بەهۆی پێشاندانەوەی میکانیکیانەوە، بەهۆی «بەئاوێنەکردنی» بەرهەمەکانی خۆیەوە، لەنرخی تراژیدیانەی جیهان کەمبکاتەوە. چونکە ئەمە لەدوا جاردا کەمکردنەوەی بەهای کێشەو تراژیدیاکانەو مامەڵەکردنێکی بێ مەیلانەیە لەگەڵ ڕووداوەکاندا وەک ڕووداگەلێک، کەدەکرێت بکرێنە «تابلۆ»، بکرێنە «شیعر» و بشکرێنە «فیلم»و هتد..

بەڵام هونەرمەندێک کە نەیەوێت ئاڵۆزیی واقیع لەناو بەرهەمەکانیدا سادەبکاتەوە، هونەرمەندێکە تراژیدیای خۆی لەناو هونەردا دەخولقێنێ. واتە لەو ئاستەدا مامەڵە لەگەڵ ڕووداوەکاندا ناکات کە «دەکرێت ببنە مۆتیڤی بەرهەمەکانی». چونکە ئەو هونەرەی بەوجۆرە پەیوەندی خۆی بە واقیعەوە بدۆزێتەوە، دەبێت هەمیشە لەسەر ڕێگای چاوەڕوانی هاتنی کارەسات و تراژیدیاکان بوەستێت، تاکو بتوانێت مۆتیڤەکانی خۆی لێوەبهێنێت.. ئەم هونەرە هونەرێکە، لەجەوهەردا خۆزگەی «ڕوودانی بەردەوامیی تراژیدیاکان» هەڵدەخوازێت، نەک هەنگاو دەنێت بۆ خولقاندنی تراژیدیا لەهونەردا، تا بیکاتە ڕێگر لەبەردەم ڕوودانی تراژیدیا لە واقیعدا.. ئەو هونەرمەندەی لەسەر ڕێگای کارەساتەکان چاوەڕوانە، هونەرمەندێکە چێژ لەمەیدانەکانی شەڕ و ڕژانی خوێنەکان دەبینێ، چونکە دەیانکا بە «بابەت» و لەو ڕێگەیەشەوە بەردەوامی بەچالاکییەکانی خۆی دەدات.. واتە بۆخۆی بابەتێکی نییە، ڕوانینێکی لەسەر تراژیدیا نییە تا لەڕێگەیەوە نەفرەتی هونەر لەواقیع و ڕەتکردنەوەی بکاتە ئامانجی خۆی..

بەداخەوە ئێمە لەدوای هەموو تراژیدیاکانمانەوە، ئەو هونەرمەند و شاعیر و نووسرانە دەبینینەوە کە ڕۆژگارێک لەسەر ڕێگاکان بە خۆزگەیەکی شاراوەی ناو دڵیانەوە، چاوەڕێی هاتنی تراژیدیاکان بوون.. باشترین نموونەشم بۆ ئەم قسەیە ئەو هەموو یادیکردنەوە بەلێشاوەی تراژیدیای هەڵەبجەیە لەهەموو بوارەکانی دەربڕینی هونەری و سیاسی ئێمەدا. وەک ئەوەی هەڵەبجە تراژیدیایەک بێت بشێت لەچەند دەربڕینێکی شیعریی زەقدا، یان بەهۆی بەکارهێنانی چەند ڕەنگێکی خەمگین لە تابلۆداو چەند سروودوگۆرانیی نۆستالیژیانە و چەند درووشمێکی هاندەری خوتبەییانەوە، ئاوا بەڕوونی و شەففافی تەعبیری لێبکرێت و ئەمەش سارمۆنیای یادکردنەوەی ئێمە بێت بۆ ئەو کارەستەمان.

(٤)

بەڵام دەبێت دووبارەیبکەمەوە کە ڕەنگە هیچ یادکردنەوەیەک نەتوانێت شایانی ئەو تاوانە بێت کە بەرامبەر مرۆڤایەتی دەکرێت. وە ڕەنگە لە بونیادی هەموو تراژیدیا و تاوانەکاندا جۆرێ لە ڕەتکردنەوە و ئینکارکردنی پرۆسەی «یادیکردنەوە»ش هەبێت. ڕەنگە جەریمەکان

بۆیە ڕوودەن تا بەڕووداونی خۆیان پێشمان بڵێن کە ناکرێت ببن بە بابەتێ بۆ یادکردنەوە، هەر بەڕاستیش هیچ یادکردنەوەیەک ناتوانێت باسی هەناسەی مناڵێکی سووتاومان بۆ بکات...

بۆیە دڵنیام لەماوەی چەند ساڵی داهاتوودا «بیرەوەری زیندوو»ی ئێمەی کورد لەسەر تراژیدیای هەڵەبجە دەمرێت. چونکە لە ئێستادا «دەزگاکانی یادکردنەوە»و ڕۆژنامەنووس و ستوونووس و هەڵوێستخوازەکان، هەموو شتێک دەکەن تاکو بەهۆی ڕستەو دەربڕینە کلێشەییەکانیانەوە؛ مانا تراژیدییەکانی هەڵەبجە دابدۆشن و بۆنەو موناسەبەکانی خۆیانی پێ بەڕێخەن.. واتە مانای تراژیدیانەی ئەو کارەساتە لە دووبارەکردنەوەی کلێشەیی بەردەوام و سادەدا، بکوژن. بەڵام ئێمە وەک میللەتێک، کە لەسەردەمی قەیرانی مانەوە بەگشتی و بەتایبەتیش قەیرانی پێکهێنان و هەبوونی ناسنامەی نەتەوەییماندایین، پێویستییەکی سەختمان هەیە بەدروستکردنی بیرەوەرییەک تا لەسەر ئاستی دوورمەودا، یارمەتیمانبدات لەیادکردنەوەی تراژیدیاکانماندا. ئەمەش تاکو ئەو«بیرەوەرییە دوورمەودا»یە بتوانێت نەوەکانی داهاتوو بە هەڵەبجەوە ببەستێتەوە، کەلەهامان کاتیشدا بەستنەوەیانە بە ئێستای ئێمەیشەوە.. چونکە لەڕووی مێژووییەوە، «یادکردنەوەکان» ئەو پێویستییەن کە بەتووندی بەستراون بە ئاگایی مرۆڤەوە لەسەر سازدانی ناسنامەی نەتەوەیی خۆی. واتە قەیرانی ناسنامەی نەتەوەیی و پرسیارگەلی وەک ئەوەی: «ئێمە کێین؟ و خاڵی تراژیدیای هاوبەشمان چییە؟»، مەرجی هەبوونی یادەوەرییە هاوبەشەکان دەسەپێنێت. وەک ئەوەی لەحاڵەتی ئەڵمانیادا، لەدوای یەکگرتنەوەی هەردوو بەشەکەیەوە دەیبینین. ئەگەرچی ڕەنگە کردنی قەیرانی ناسنامە لە ئەڵمانیادا بە نموونە بۆ قەیرانی ناسنامەی نەتەوەیی کورد؛ نموونەیەکی تەواویش نەبێت. بەڵام دەشێت لەبەر تیشکی ئەویاندا پتر ئەمیان ڕوونبکرێتەوە. چونکە هەڵەناکەین گەر بڵێین: ئەگەر دیواری بەرلین نەڕووخابا، لەوانەبوو هەرگیز لە ئەڵمانیدا باسی یادکردنەوەی هۆڵەکۆست نەکرابایە و گەلی ئەڵمانی لەسەر ئەو بنەمایەوە بۆ خاڵی هاوبەشی خۆی نەگەڕابایە. لێرەدا قەیرانی ناسنامەیە کە وادەکات نەتەوە سەمبوولەکانی خۆی دروستبکات، یاخود یادیانبکاتەوە. دیارە خاڵی هەرە دیاری جیاواز لەنێوان نموونەی ئێمەو نموونەی ئەواندا ئەوەیە، کە گوناه و شەرم لەئاست تراژیدیای کوشتنی یەهودی و قەرەچ و خەڵکانی تر، دەبێتە خاڵی هاوبەشی نێوان هەردوو ئەڵمانیای خۆر هەڵات و خۆر ئاوا. هەربۆیەشە یادکردنەوەکەی ئەوان بە پلەی یەکەم یادکردنەوەی تاوانبارە بۆ قوربانی و داوای لێبوردن و پیشاندانی شەرمێک لەئاستیدا. لەکاتێکدا ئێمە وەک قوربانی خۆمان مەحکومین بەوەی یادی تراژیدیاکانی خۆمان بکەینەوە. چونکە هێشتا بەرپرسیارەکانی تراژیدیای ئێمە

لەئاستێکی شارستانی و ئاگاییەکی کەلتووری ئەوتۆدا نین کەچاوەڕێیان لێبکەین، داوای لێبوردن لە قوربانییەکانی ئێمە بکەن و یادیانبکەنەوە.. یاخود شەرمی تاوانەکەیان قبووڵبکەن و وادەمانپێبدەن کە هەرگیز کاری وەها دووبارەناکەنەوە.. لەبەر ئەوە یادەکانی ئێمە، یادی خاوەن قوربانییە بۆ قوربانییەکانی خۆی، نەک یادی تاوانبار بێت بۆ قوربانیکراو..

بەم پێیەش پرۆسەی بەسێمبوولکردنی ئێمە بۆ تراژیدیاکەمان جیاوازییەکی زۆری هەیە لەگەڵ ئەو بەسێمبوولکردنەدا کە دەشێت ڕۆژێک لەڕۆژان، دەوڵەتە داگیرکەرەکانی وڵاتی ئێمە بەناوی نەتەوەی خۆیانەوە پێیهەڵسن و بەڕەسمی ددان بەتاوانی خۆیاندا بنێن لەبەرامبەر قوربانییەکانی ئێمەدا.. دان پیانانێک، ئەوەتا دەوڵەتی ئەڵمانیا بە بۆنەی تێپەڕینی پەنجا ساڵ بەسەر هۆڵەکۆستدا، پرۆژەی دەکات و لەشوێنگەی نەتەوەی تاوانبارەوە، ڕووبەڕووی قوربانی دەبێتەوە..

(٥)

لەڕاستیدا، سارمۆنیای یادکردنەوەکان سەر بە نەریتێکن کە نەتەوە پێویستی پێیەتی بۆ بەهێزکردنی ناسنامەی سیاسی خۆی. یادەکان لەلای ئێمە یادی سەرکەوتن لەتراژیدیاکاندا بەهۆی بەسەمبوولکردنی قوربانییەکانەوە. چونکە قوربانییەکان ئەوانەن کە لەپێناوی هەمووماندا و لەپێناوی نەتەوەدا گیانیان لەدەستداوە. پەیامی هەموو یادکردنەوەکان ئەوەیە کە پێماندەڵێت: نەتەوە هەمیشە شایانی ئەوەیە خۆمانی بۆ بکەینە قوربانیی. بەم پێیەش یادی قوربانیەکان دەبێت یادێک بێت کەبتوانێت سەرلەنوێ نەتەوە کۆبکاتەوە و یەکیبخات. چونکە لەلۆژیکی یادکردنەوەکاندا، هەمیشە زیندووەکان قەرزاری مردووەکانن بەوەی یەکبگرن و بەوکارەش ئەمەگداری خۆیان بۆ مردووەکان پیشانبدەن. هەمان لۆژیک پێماندەڵێت مرۆڤ لەپێناوی هەرشتێکدا بمرێت، لەدواجاردا لەپێناوی نەتەوەدا مردووە و هەر لەبەر ئەوەیشە کەمردووەکان وەک «قارەمان»ی نەتەوە ناویاندەبرێت. هەموو قارەمانێکیش بەو حوکمەی ئەندامێکی نەتەوەیە، دەبێت وەک «تاکەکەس»ێک یادبکرێتەوە. ئەگەرچی ئەم پرنسیپە لە مێژوودا هەمیشە پەیڕەویلێنەکراوە. چونکە لەسەردەمانێکدا، گوتاری یادکردنەوە، نیشانەو سیفەتی «قارمان»ی تەنیا بەپێشەواکان، خاوەن پلەو پایەکان، ئەسحابەکان و قەدیسەکان و سوارچاکەکان دەبەخشی.. هەر لەبەر ئەوەیش تەنیا ئەمانەی بەشایانی یادهێنانەوە دەزانی.. بەڵام وردە وردە لەگەڵ زیادبوونی پێویستی نەتەوە بەلەشکری قارەمانەکانی، مەودای یادکردنەوەکانیش بەرفراونکران و ناونیشانی قارەمان بە

«بێسەروشوێنەکان، نەگەڕاوەکان و بێناوەکان» و پاشانیش بە «سەربازی نەناسراو» بەخشرا..

لەم قۆناغە تازەیەی میکانیزمی یادکردنەوەکانیشدا، نەدەبوو هیچ «کەسێ» لەبیربکرێت کەگیانی خۆی لە پێناوی «هەمووان»دا بەختکردووە: هەموو ژەنراڵێک سەربازێکە و هەموو سەربازێکیش ژەنراڵێک.. لێرەیشەوە، «تاکە قووربانی»ی وەک دابینکەری ژیان و بەردەوامیی نەتەوە لە زەمەنی داهاتوودا تەماشایدەکرێت و هەر لەبەر ئەوەش نابێت مەرگی تاکە قووربانی لەبیربکرێت. یادوەری نەتەوە، کاتێ دەبێتە یادوەرییەکی چالاک کە بتوانێت مەرگی هەموو قارەمانەکان لەخەیاڵی هەموو زیندووەکاندا، بە زیندوویی و نەمری ڕابگرێت. بەمجۆرەش زیندووەکان دەبن بە داوەر بەسەر مردووەکانەوە و مەرگی ئەوان لەڕوانگەی «ئێستا»ی خۆیانەوە دەنرخێنن. دیارە لەم بارەشدا مەترسی ئەوە لەئارادایە کە یادکردنەوەکە، هاندەرە بنەماییەکەی خۆی بدۆڕێنێ و ببێتە هۆی یەکخستنەوەی زیندووەکان بەمەبەستی خوڵقاندنەوەی تراژیدیا و تۆڵەسەندنەوە، نەک یادکردنەوەی وەک بابەتێ کەنابێت دووبارە بکرێتەوە.. ئەمەش لەکاتێکدا ڕوودەدات کەداوەریکردن و نرخاندنی زیندووەکان بۆ مردووەکان، «نەمرکردنی مردووەکان»، دەکاتە ئامانجی خۆی. واتە ئەو کاتە ڕوودەدات کەزیندووەکان هەموو یەکیانگرتووە و بەیەک دەنگ هاواردەکەن: «نابێت مردووەکان لەبیربکرێن و خوێنی ئەوان نابێت بە فیڕۆبڕوات».

ئەم ڕستەیە هەنگاوی یەکەمە بۆسەندنەوەی جڵەوی سارمۆنیای یادکردنەوەکان لەدەستی گشت بەشداربووەکان و کۆنترۆڵکردنێتی لەلایەن گرووپێکەوە کەدەیەوێت لەپێناوی بەرژەوەندییە تایبەتیەکانیدا، بەناوی «گشت»ەوە بدوێت و لەپێناوی «هەموو قووربانییەکان»دا بێتە دەنگ. بێگومان ڕێک لەم بارودۆخەشدایە کە قوربانییەکان وەک ئەو قارەمانانە بەنەتەوە دەناسێنرێنەوە کە لەژێر خاکەوە، لەناو گۆڕەکانی خۆیانەوە و بەتامەزرۆییەوە «چاوەڕێی خۆ بەکووشتدانی ئەندامەکانی تر دەکەن». چاوەڕێدەکەن زیندووەکان بەمەرگ و خوێنڕشتنی خۆیان بێنە پێشەوە و ئەو تراژیدیایە بەرهەمبهێننەوە کەقارەمانەکانی پێشووی لەخوێنی خۆیاندا گەوزاند.. واتە لێرەوە مانای تراژیدیا لەنموونەیەکەوە کەدەیەوێت دووبارە «نەبێتەوە»، دەبێتە «سەرمەشقێ بۆ دووبارەکردنەوە». لێرەشەوە، مانای یادکردنەوەکانیش دەگۆڕێت و لەوەدا خۆی بەرجەستەدەکات کە بتوانێت ببێتە سەکۆیەک و موناسبەیەک بۆئەوەی زۆرترین ژمارە لەگەنجان کۆبکاتەوە و بەرەو گۆڕەپانی جەنگیان بنێرێت، تا بەناوی بەرگریکردن لەبەرژەوەندی گشتی نەتەوەو هتد؛ «بەڵام لەڕاستیدا بۆ پارستنی بەرژەوەندی ئەو گرووپەی جڵەوی ڕابەریکردنی گرتۆتە دەست»، خۆیان بەکوشتبدەن... ئەم شێوازەی یادکردنەوەیەمان

بە کاریگەرترین شێوە لە میانەی شەڕی هەشت ساڵەی نێوان دەوڵەتی بەعس و ڕژێمی کۆماری ئیسلامیدا بینی. بەتایبەتی کاتێ هەر موناسەبەیەک لە«یادی شەهیدانی قادسیەی دووەم»دا، هاوشانیش بوو بەزیادبوونی ژمارەی ئەو مرۆڤانەی کە لەژێر کاریگەری حەماسیانەی سارمۆنیای یادکردنەوەدا، ئامادەبوون جێگەی کوژراوەکان بگرنەوە. یاخود هەموو سارمۆنیای ڕۆژانی هەینی کە تیایدا یەکێ لەئایەتولاکان خوتبەیدەدا، هاوشانیش بوو بە هەڵایساندنی ڕۆحی خۆبەکوشتدان لەلای سەدان هاوولاتی و ئامادەییان بۆ ڕۆیشتن بەسەر ئەڵغامەکانی بەرەی جەنگدا..

(٦)

بەردەوامیدان بەجێبەجێکردنی سارمۆنیای یادکردنەوە، بە شێوەیەکی پتەو پەیوەندی هەیە بەپێشکەوتنی تەکنەلۆژیای شەڕەوە. ئەزموونەکانی ڕابردوو پێماندەڵێن: هەتا تەکنەلۆژیای شەڕ لەپەرەسەندندا بێت، پرۆسەی یادکردنەوەش بەو مانایەی باسیکرا«واتە یادکردنەوەی تاکە قوربانی»، مانای خۆی لەدەستدەدات. چونکە برەوی تەکنەلۆژیای شەڕ هاوشانیشە بەزیادبوونی ژمارەی قوربانییەکان، بێسەروشوێنەکان و سەربازە نەناسراوەکان. ئەنجامەکانی ئەمەش لەو ڕاستییەدا دەرکەوتوون کە پێماندەڵێت: سارمۆنیای یادکردنەوەی ئەو هەموو هاوولاتیانە، کارێکی ئاسان نییە. ئاسان نییە یادی هەموو ئەو سەربازە ونبووانە بکرێتەوە کە بەکارهێنانی تەکنەلۆژی جەنگ لەشەڕی کەنداودا نازناوی قوربانی پێبەخشین. چونکە لەشکرێک هەمووی بووە سەربازی ون.. لێرەشدا هەر بۆمان ئاشکرانابێت کەئامانجی تەکنەلۆژیای شەڕ هەر تاکەکەس ناکاتە بابەتی وێرانکاری خۆی، بەڵکو زەبری خۆی ئاراستەی حەشامات و دەستەو گرووپە گەورەکان دەکات.. لەقوربانییەک زیاتری دەوێت. بەڵکو سنووریش دادەنێت بۆ بەرنامەی سارمۆنیای یادکردنەوەکان و کارێک دەکات ئاسان نەبێت یادی ئەو هەموو سەربازە نەناسراوو و قووربانییە بێسەروشوێنانە، بکرێتەوە.

لێرەیشەوە سارمۆنیای یادکردنەوە پێدەنێتە قۆناغێکی نوێی ژیانی خۆیەوە: قۆناغی «بێمانایی یادکردنەوەکان»! چیدی قوربانییەکان ناتوانن بەهۆی مەرگی خۆیانەوە ببنە نموونەی مانای تراژیدیاکان و مەرگی خۆیان بەرز بکەنەوە بۆ ئاستی بەرگریکردن لەداهاتووی نەتەوە. چونکە «مانای مەرگ» بەهۆی دووبارەبوونەوەی شەڕەکان و فراوانی ڕووبەرەکەیان و درێژخایەنییەکەیانەوە، کەوتۆتە بەر گومانێکی سەخت. مەرگی قوربانییەکان و ڕزینی جەستەیان لەناو وێرانەکانی بەرەی پێشەوەی جەنگدا، چیدی بەس نییە بۆ

یەکخستنی زیندووەکان و کۆکردنەوەیان لەبەرەکانی دواوە.. بەواتایەکی تر، لەم سەردەمەدا یادکردنەوەکان هەوڵدانن بۆ ئینکارکردن و داماڵینی مانا لە مەرگی قوربانییەکان.. «چ مانایەک لە خۆتەقاندنەوەی بەلێشاوی سەربازە ئێرانی و عێراقییەکاندا هەبوو؟ چ مانایەک لە شەڕی یۆگۆسلاڤیا و شەڕەکانی ئەم چەند ساڵەی دواییدا بدۆزینەوە؟». هەموو ئەمەش پێماندەڵێت: لەم سەدەیەدا گوتاری سیاسی وەک گوتارێکی سەردەستە لەڕێکخستنی هۆکانی بەرپابوونی جەنگ و تەقاندنەوەی توانا وێرانکەرەکانی، ئێمەی بەرەوڕووی بێمانایی مەرگ کردۆتەوە. چونکە بەهۆی گەشەی بەردەوامیی تەکنەلۆژیای شەڕ و تاقیکردنەوەیەوە لەناو بەرەکانی جەنگدا، گۆڕانێکی نەوعی لە شێوەی «کوشتن و شێوەی خۆ بەکوشتدان»دا، هاتۆتە ئاراوە. ئەمەش لەو سارمۆنیای یادکردنەوانەدا ڕەنگیداوەتەوە کە داوای وەڵامێک دەکەن بۆ مەرگی قوربانییەکان، بەڵام خۆیان هیچ وەڵامێکیان پێ نییە.. وەک ئەوەی هیچ دەربڕینێک نەبێت بتوانێت مانا بەخودی کارەسات و تراژیدیاکان بدات و تەعبیریان لێبکات. پێموایە هەر ئەمەش یەکێک لەمەبەستەکانی گوتەکەی (ئادۆرنۆ) بێت کەپێشتر ئاماژەم پێکرد..

بەڵام ئەگەر گوتاری سیاسی «مەرگی قوربانی» و «مانای تراژیدیا»ی کارەساتەکانی لەسایەی تەکنەلۆژیاکانی شەڕدا گەیاندبێتە ئاستی «بێمانایی»، ئایا گوتاری ئیبداعی چ مامەڵەیەک لەگەڵ مانای تراژیدیادا دەکات و ئایا لەدەربڕینە هونەریەکاندا مەرگی قوربانیی چۆن بەرجەستە بووە؟ بەمانایەکی تر، ئایا هونەر لەڕێگەی یادکردنەوەوە مانایەکی تر دەبەخشێتە مەرگی قوربانییەکان و توانای هەیە بەجۆرێکی جیاواز پەیوەندی زیندووەکان بە مردووەکانەوە دەستنیشانبکات؟

لێرەوە دەمەوێت ڕاستەوخۆ باس لەپرۆژەیەکی هونەری بکەم کە ڕەنگە سەبارەت بەتراژیدیای خۆمان و مەرگی قوربانییەکانمان لەوەڵامی ئەو پرسیارەی سەرەوەمان نزیکبخاتەوەو مانایەکی دیکەش بداتە چەمکی یادکردنەوە.

پیشانگای

(٥٠٠٠ پورترێت، ٥٠٠٠ شەهید)

«بابەتی هونەر هەر بایی ئەوەندە هونەرە کە واقیع نییە»

فەیلەسووفی ئیسپانی: جۆزێ ئۆرتیگا گاسێ، ١٩٢٥

(٧)

ئێستا دوای ئەوەی چاوێکمان خشاندەوە بەماناکانی چەمکی یادکردنەوە و هەندێک لەو گۆڕانانەمان ئاماژەپێکرد، کە لە ژێر کاریگەری گوتاری جیاواز و قۆناغی جیاوازدا بەسەریدا هێنراون، دەگەڕێمەوە بۆ خاڵی سەرەتا. واتە بۆ هونەر وەک پانتاییەکی یادکردنەوە و وەک زمانێ بۆ دەربڕینی مانای تراژیدیا. بۆ ئەم مەبەستەش دەمەوێت سەرنجێکی کورتی نمونەیەکی کۆنکرێتی کارێکی هونەری بدەم، کە «یادکردنەوەی تراژیدیای هەڵەبجە»یە لەپرۆژە شێوەکارییەکەی «ڕێبوار سەعید»دا(*)

لێرەوە دەمەوێت لەپرسیارێکی سادەوە دەستپێبکەم، کە دەکرێ بەمجۆرەی خوارەوە دایبڕێژمەوە:

ئەو جەوهەرە چییە لەم بەرهەمەی ڕێبوار سەعیدی هونەرمەند دا، بوارمان دەداتێ جیایبکەینەوە لە لێشاوی ئەو بەرهەمانەی کە بۆ تراژیدیای هەڵەبجە بەرهەمهاتن و هاناماندەدات بەشێوەیەکی جیاواز بیخوێنینەوە؟

ئەوی ڕاستی بێت ئەوە چەند ساڵێکە هەوڵدانێکی بەردەوام لەناو ڕۆژنامەگەری و بواری ڕاگەیاندنی کوردیدا لەئارادایە بۆ باسکردنی هونەرێ بەناوی «هونەری کوردستانی»و پێدەچێت هونەری ڕێبواریش لەچوارچێوەی ئەم پێناسەیەدا سەقامگیرکرابێت. بەم مانایەش هەمووومان ساڵ بەساڵ چاوەڕێی ئەو بەرهەمانە لە ڕێبوار و هونەرمەندەکانی وەک ئەو دەکەین، کەجەخت لەسەر ئەم پێناسەیە بکەنەوە و زیاتر بیسەلمێنن. وەک ئەوەی بترسین لەوەی، نەکا ڕێبوار ئاراستەیەکی«ناکوردستانی» لەهونەرەکەیدا بگرێت، یاخود خوای نەخواستە شەیتان بچێتە بن کلێشەیەوە و ئەم هونەرمەندە لە کورد هەڵگەڕێتەوە. لە کاتێکدا هونەرمەندێک بەڕەنج و ماندووبوونی بەردەوام، خۆی دروستدەکات ئێمە هیچمان دیارنین و خۆمانی لێ تێناگەیەنین، بگرە ڕێگرەکانی لەبەردەمدا قوتدەکەینەوە، بایکۆتیدەکەین و هتد.. کەچی کاتێ ناوبانگ دەردەکات هەموو بەهی خۆمانی دەزانین و بگرە ئەوەتا بەهۆی پێناسەکانیشمانەوە بۆی، دەمانەوێت کۆنترۆڵیشیبکەین. من پێموایە کۆکردنەوەی کارەکانی ڕێبوار لەژێر سەردێڕی «کوردستانی»دا، نەک هەر بەرهەمهێنانی پێناسەیەک نییە بۆ هونەر، بەڵکو یەکێکە لەو شێوازانەی لەپانتایی ڕۆشنبیریی ئێمەدا بەرهەمی هونەری بەهۆیەوە کۆنترۆڵدەکرێت، کەئەمەش پێش هەمووشتێک هەژاری ئێمە لەبواری ڕەخنەی هونەریدا دەردەخات. چونکە ئەگەر مەبەست لە چەمکی کوردستانی ئەوەبێت کەجیهان و مۆتیڤی ناو تابلۆکانی ڕێبوار بەپلەی یەکەم، جیهانێکە بۆ بینەری کورد ئاشنایە، ئەوە زۆر لە ڕاستی دوور

نەکەوتوینەتەوە. بەڵام ئەگەر مەبەست ئەوە بێت کەئەو بەرهەمانە «ڕەنگدانەوەی ژیانی مرۆڤی کوردن»، ئەوە بەهەڵەدا چووین.

کاتێ دەڵێین جیهانی ناو تابلۆکانی ڕێبوار بۆ بینەری کورد ئاشنایە، ئەوە پەنجەمان خستۆتە سەر خاڵێک کەڕێبوار بۆخۆی بەشێوەیەکی ئاگایانە کاری بۆ دەکات، پێناسەیدەکات و لەڕووی تیۆریشەوە بەرگری لێدەکات. بەرهەمەکانی ڕێبوار، لەو کاتەدا کە سەفەری بەردەوامیی ئەون لەدنیای ڕەنگ و کەشفکردندا؛ ئەوە هەوڵدانی ئاگایانەشین بۆ سازدانەوەی «هونەریانە»ی ئەو جیهانە پڕ لەتراژیدیایەی بەپلەی یەکەم بۆ بینەری کورد ئاشنایەو بەشێکە لەواقیعی ڕۆژانەی. بەڵام جیهانی ناو تابلۆکان جیهانی ناو واقیعی ژیانی مرۆڤی کورد نین، بەڵکو جیهانی ناو تابلۆکان خۆیانن. هەربۆیەشە هەڵەیەکی گەورە دەکەین گەر هونەری ڕێبوار تەنیا لەچوارچێوەی پێناسەکەی سەرەوەدا بچوکبکەینەوە و لەواقیعی کوردیدا بۆ ماناو دەلالەتی کارەکانی بگەڕێین.

بێگومان بەمانایەک لەماناکان، هونەری ڕێبوار هونەرێکی کوردستانیە، چونکە لەپشت هەموو شەپۆلی ڕەنگ و بزاوتنی فڵچە و هێڵەکانەوە، ڕێبوار بۆخۆی وەک «کوردێک» ئامادەیە. ئەمەش تەنیا لەبەر ئەوەی ئەو ناتوانێت وەک «ناکوردێک» بێت و ناسنامەیەکی دیکە بۆخۆی دروستبکات. هەر بۆیەشە ترسی هەڵگەڕانەوەی ڕێبوار لە کورد، ترسێکی بێمانا و زیادەیە و نیشانەی ئەوەیە ئێمە وەک میللەتێک لە قەیراندان و بەردەوامیش پێویستمان بەوەیە جەخت لەسەر هەبوونی خۆمان تەنیا وەک قەوارەیەکی سیاسی چەوسێنراوە بکەینەوە و لەڕێگەی چەمکە سیاسیەکانەوە ئەو وەسفانە لەسەر خۆمان بەرهەمبهێنینەوە کە تیایدا چەوسانەوە دەبێتە حاڵەتێکی چێژبەخش. چونکە بەڕاستی زمانی سیاسی بەوهۆیەوە کەعەقڵییەتێکی ڕاڤەکارانەو ڕەخنەیی لەپشتەوە نییە تاجورئەتی خۆخوێندنەوەمان بداتێ؛ ئەوە هەمیشە مەیلی هەیە لەناو دەستەواژە وەسفی و بەزەیی ئامێزەکاندا کوردبوونەکەمان بەرهەمبهێنێتەوە. کاتێ تاکە زمانیش بۆ قسەکردن لەسەر هەمەڕەنگییەکانی کۆمەڵگایەک دەبێتە زمانی سیاسی، ئەوە هیچ یەکێ لەو چالاکیانەی لەکایەهەمەڕەنگەکانی ئەو کۆمەڵگایەدا ئەنجامدەدرێن، نابنە خاوەنی زاراوەو زمانی سەربەخۆی خۆیان. لێرەیشەوە گوێنادەینە چۆنایەتی بەرهەمی هونەرمەند و ڕۆشنبیرەکانمان وەک بەرهەمی سەربەخۆ کە پێشئەوەی بکەونە کایەی سیاسیەوە، سەربەکایەی داهێنانی هونەرین و هەردەبێ لەپەیوەندی لەگەڵ یاساکانی ئەم کایەیەشدا ڕەوایەتی خۆیان بەدەستبهێنن نەک بەوەفاداریان بۆ کایەی سیاسی.

ئەم تێکەڵکردنە لەهەمـــان کـــاتدا تێکەڵکردنی چەندایەتی و چۆنایەتی بەرهەمــــە هونەرییەکانیشە. واتە قوربانیدانە بە چۆنایەتی لەپێناوی چەندایەتیدا. چونکە گرنگ ئەوەیە بەرهەمــە هونەرییــەکــان لەڕووی چەندایەتییەوە ژمارەیان زۆر بێت، تاکو ئێمــە بەردەوام بۆ نەیارەکانمانی بسەلمێنین کە هەین و کولتووریشمان هەیە و شتی تریش.. ڕەنگە هەر زاڵبوونی ئەم تێڕوانینەش وایکردبێت، کەلەژیانی کۆمەڵگای ئێمەدا بەردەوام جۆرێ لەبەرهەمی هونەری بەلێــشـــاو لەزیادبووندا بێت، بەبێ ئەوەی ئەو زیادبوونە ببـــێــتـــە هۆی دەوڵەمـــەندبوون و فراوانکردنی مەعنەویانەی ژیانی ئێمە!

لەم قەیرانەدایە کەئاگایی و هەستیاریی ستاتیکیانەی هونەرمەند، ئاستی ئاگایی سیاسی ئێمە ڕەتدەکات و بەو دەستخۆشانەو پێناسانە قەناعەتناکات کە لەدەرەوەی کایەی هونەر و پرنسیــپـەکـانی ئەزمــوونی خـوڵقـاندنی بەرهەمی هونەری، وەک بارانی ڕەحـمــەت بەســەریا دەبارێن! کەواتە بەردەوامبوونی هونەرمەند نیشانەی پشتگیریکردنی گوتاری سیاسی نییە بۆهونەر، کەلەهەمـان کاتیـشدا پارســەنگی هەڵســەنگاندنی زاڵە لەسەر بەرهەمی هونەری.. ئەگەر وابوایەو وەسفی گوتاری سیاسی پارسەنگبوایە بۆ ئاشناکردنی هونەر بەکۆمەڵگای ئێــمــە، ئەوە دەبوو ئێـســتــا ژیانی ئابووری هونەرمــەندەکـانمان بەجـۆرێکی دیکە بوایە. لەڕاستیشدا ئەگەر هونەرمەندەکانی ئێمە«لەوانەش ڕێبوار»، بەنیازی فرۆشتنی تابلۆکانی «بەکورد» بەردەوامبووایە، ئەوە لەمێژبوو ناچارمان کردبوو هونەر جێبهێڵێت و خۆی فێری کاسپییەکی تر بکات!

کەواتە بەردەوامیی ئەو، نیشـانەی ملکەچی ڕێبوار نییـە بۆ ئەو پێنـاسـانەی کـە گـوتاری سیاسی بەئاماژەکردن بۆ واقیعی کوردی لەسەر هونەر بەرهەمیاندەهێنێت. هێندەی ئەوەی بەردەوامییە لەسەفەرە هونەرییەکەی خۆیدا.. هەتا دێت ئەو سەفەرەیش مەترسیدارتر دەبێت و خـەمـەکـانی هونەرمـەند زیاددەکات. ڕێبـوار لەلایەکـەوە، بـەردەوام خـەمی «بەهونەرکـردنی» تابلۆکانی دەخوات،«واتە دەیەوێت بەرهەمەکانی پێش هەموو شتێک هونەر بن و»، لەلایەکی تریشەوە خەمی چڕکردنەوە و ڕەنگاوڕەنگکردنی ئەو پێناسەیە دەخوات کە بۆخۆی دەیەوێت لەڕێگەی هونەرەوە بۆ جیهان و«جیهانی مرۆڤی کورد»بەتایبەتی بەرهەمیبهێنێت.. ئەمەش بەواتای ئەوەیە، بەردەوامبوونی ڕێبوار بۆ ئیسپاتکردنی«هونەر بوون»ی بەرهەمەکانی، خۆی لەخۆیدا جۆرێکە لەنزیکبوونەوەی ئەو لەو پێناسەیەی کەدەیەوێت بۆ جیهانی ئێمەی بکات و لەهەمان کاتیشدا بەهۆیەوە گوتارێکی سەربەخۆ و زمانێکی تایبەت بۆ هونەر بەرهەمبهێنێت. ئالێرەشدا ناتوانم بڵێم کام خەمەی ڕێبوار لەپێشترە: ئایا لەدوا ئەنجامدا «جیهانی مرۆڤی

کورد»و تراژیدیاکانی، تابلۆکانی ڕێبوار دەکەنە تابلۆی هونەری؟ یاخود مانای ژیان و تراژیدیا لەتابلۆکانی ئەودا، پتر لەجیهانی واقیعمان نزیکدەخاتەوە و نهێنیەکانیمان بۆئاشکرا دەکات؟

(٨)

یەکێک لە ئەرکەکانی «ڕەنگ» بریتییە لەدروستکردنی تەبایی و ئارامی و هاوسەنگیی لەژیانی مرۆڤدا. ئەگەر ئەمە ڕاست بێت، ئەوە دەتوانین بەلەبەرچاوگرتنی گرنگیی ڕەنگ لەهونەری ڕێبواردا، بۆ وەڵامی ئەو پرسیارەی سەرەوە بڵێین: هونەری ڕێبوار بە تایبەتی لەپێشانگای یادی «هەڵەبجە»دا، پێدەچێت نەک ڕەنگدانەوەی ژیانی مرۆڤی ئێمە نەبێت، بەڵکو هەوڵدانێکی زیرەکانەش بێت بۆ خوڵقاندنەوەی ئەو هاوسەنگی و ئارامییەی ئێمە لەتراژیدیای هەڵەبجەدا، لە دەستماندا و لەوێش بە دواوە بۆیەکجارەکی لێی بێبەشکراین. بەڵام ئەو هاوسەنگییەی ڕێبوار ئیشی بۆ دەکات هەر لەپێناوی یادکردنەوەدا نییە، بەڵکو لە پێناوی بەرزکردنەوەشییەتی بۆ ئاستە جیاوازەکانی دەربڕینی هونەری. «دەم و چاوەکان»ی ناو تابلۆکانی ڕێبوار مردوونین و تەماشاماندەکەن، هەر بۆیەشە نامانخەنە گریان؛ بەڵکو ئارامیمان پێدەبەخشن. تەماشاکردنی ڕووخسارەکان نامانخاتە غایەڵەی مەرگەوە، بەڵکو ژیانمان لەلا خۆشەویستدەکات. هەر ئەمەیشە خاڵی خۆ جیاکردنەوەی ڕێبوار لەسەرجەمی زمانی ئەو ئەدەبیات و وتاری سیاسی و فیلم و شانۆنامانەیش، کە لەدوای تراژیدیای هەڵەبجە، بۆ یادکردنەوەی ئەو تراژیدیایە بەرهەمهاتن و هەتا ئێستاش بەرهەمدێن...

بەشێکی زۆری ئەو بەرهەمانە، لەجیاتی ئەوەی دەلاقەیەک لەبەردەم مرۆڤی کوردا بکەنەوە تابتوانێت سەرلەنوێ بەردەوامبێت و ژیانی خۆشبوێت، ئەوا ناچاریدەکات بەردەوام لەماتەمیدا بمێنێتەوە و تازیەبار بێت.. لەجیاتی ئەوەی هێزی ژیاندۆستیمان پێ ببەخشن، خۆڵی مەرگمان بەسەرا دەبارێنن. بەڵام خاڵی جیاکارە لەیادکردنەوەکەی ڕێبواردا، ئەوەیە کە ئەو بەڕووخسار و چیرۆکی پشتەوەی ڕووخسارەکانی، کە پڕن لەبەسەرهاتی ژیانی مرۆڤی ئاسایی؛ خۆی لەو شەپۆلە هونەرییە جیاکردۆتەوە کە ئەوە سالآنێکە بەناوی «یادکردنەوەی تراژیدیای هەڵەبجە»وە، ناهێڵێت ئێمەی کورد لەژووری تازیەکەماندا هەستینەوە و هەناسەیەکی کامەرانی هەڵکێشین.. پێنج هەزار ڕووخسارەکەی ڕێبوار بانگهێشتنی ئێمەیە بۆ پەیوەندی بەستن لەگەڵ پێنج هەزار چیرۆک و بەسەرهاتدا.. ڕێبوار خۆی دەکاتە حەکایەتبێژێک تا بە حەکایەتە ڕەنگینەکانی پێنج هەزار فرسەخ ترسی مردنمان لەسەردا

بکوژێت و بایی ئەوەش بەهاوسەنگی و تەبایی ژیانمان ئاشنابکاتەوە. یادکردنەوەی تراژیدیای ئێمە لەم پڕۆژەیەدا، پەیوەندی بەستنە لەگەڵ مانای مەرگی قوربانیدا وەک مەرگێک کە چیدی نابێت دووبارەببێتەوە. مەرگی قوربانی «نمونەیەکە» نەک «سەرمەشقێک». ئەمەش بەوەی کە ئێمەی زیندوو سارمۆنیای یادکردنەوەکانمانبکەینە سەرەتایەک بۆ «مانابەخشین» بە ژیان، نەک «نەمرکردنی مەرگ»..

* * *

ڕەنگە هەر ئەمەش خاڵی پێکگەیشتنی خوێندنەوە فیکریەکانی زۆر لەنووسەرە تازەگەرەکانی ئێمەو خوێندنەوە ستاتیکیەکەی ڕێبوار بێت، واتە ئاگایی و ئاوڕدانەوە لەخاڵی «باوەشکردنەوە بۆ ژیان لە هونەر و ڕاڤەکردنی فیکریانە»دا، ئەمەش بەتایبەتی دوای ئەوەی لەواقیعدا مافی ژیانت لێدەسەنرێتەوە. من ئەم خاڵە ناودەنێم «هاوچەرخیبوون» کەلەهەمان کاتیشدا بەڵگەیە لەسەر تێکهەڵکێشبوونی چارەنووسی گوتاری فیکری و گوتاری ستاتیکی لەخوێندنەوەیاندا بۆ کۆمەڵگاو لەڕەخنەیاندا بۆ گوتاری سیاسی ئێمە.. چونکە لەکاتێکدا گوتاری سیاسی نرخی ئەم پڕۆژەیە بەوەدا هەڵدەسەنگێنێ، کەئاخۆ هەڵەبجە چۆن لەکارەکانی ڕێبواردا «ڕەنگی داوەتەوە؟»؛ ئەوە خولیای خوێندەوە ستاتیکیەکان و ڕەخنەییەکانی ئێستای ڕۆشنبیرە تازەگەرەکانی ئێمە ئەوەیە، گۆڕانێک لەدیدی ئێمەدا بۆ ژیان و هونەر و بەشداربوونی هونەر لەیادکردنەوەکاندا بهێننەدی.. واتە لەکاتێکدا کە گوتاری سیاسی هەموو مانای بەرهەمی هونەری لە وەفاداریدا بۆ ئامانجە سیاسیەکان بچووکدەکاتەوە، ئەوە خوێندنەوە هاوچەرخەکان بانگهێشتنماندەکەن بۆ چوونە ناو جیهانی بەرهەمەکان و ئاشکراکردنی دەلالەتە شاراوەکانی ناویان.. ئەو دەلالەتانەی پێش هەمووشتێک بەهای کارەکان وەک کاری هونەری سەربەخۆ و وەک ئەنجامی ئەزموونی ستاتیکی هونەرمەند لەدنیادا، دەسەلمێنن..

ڕێبوار لەم پڕۆژەیەیدا ئەوەی سەلماندووە کە دەکرێت «هونەر» لەخوێندنەوەی بۆدنیادا، خۆی لەدەسەڵاتی خوێندەوەی گوتاری سیاسی ڕزگاربکات و ئەو نرخانە ڕەتبکاتەوە کەئەو گوتارە لەسەر پرنسیپە غەیرەستاتیکیەکانەوە، پێیدەبەخشن.. چونکە ئەوە ڕاستە، کەڕێبوار سەرجەمی پڕۆژەکەی لەپیشانگایەکدا«خستۆتە ڕوو» بەڵام خستنەڕووی کارەکان بەمانای «ئاشکراکردن»ی نهێنیەکانی داهێنانی ستاتیکی نییە. نیازی ڕێبوار لەکردنی «تراژیدیای هەڵەبجە» بەسەرچاوەی پڕۆژەکەی و پیشاندانەوەی لەپیشانگایەکدا، هەر ئەوە نەبووە کەیادی

ئەم کارەساتە بکاتەوەو بمانخاتەوە بەردەم هەمان تراژیدیا. بەڵکو نیەتی ئەوەش بووە کە پێمانبڵێت، ئەو چۆن تایبەتمەندیی خۆی ئەدات بە هەڵەبجە و لەهونەردا بەرهەمیدەهێنێتەوە. واتە ئەو لەرێگای تراژیدیای هەڵەبجەوە، تراژیدیای هونەر و تراژیدیای خۆیمان بەیاددەهێنێتەوە. واتە ریوایەتێکی دیکە لەسەر ئەو بەشەی مێژووی ئێمە بەرهەمدەهێنێتەوە کەتەواو جیاوازە لەو وەسفە ساکار و بەزەیی بزوێنانەی بەردەوام گوتارە سیاسیەکان چەندبارەی دەکەنەوە.. بەراستی یەکێکیش لەخەسڵەتە سرووشتییەکانی هەموو تراژیدیا گەورەکانی وەک هەڵەبجە و ئەنفالیش ئەوەیە، کەلەچەندین شێوازی ریوایەتکردن و بەرهەمهێنانەوەدا بەرجەستە دەبنەوە.

ئێستاش بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارە سادەکەمان کەگوتم: «ئەو جەوهەرە چییە لەم پرۆژەیەی رێبواردا، کەبوارمان دەداتێ جیای بکەینەوە لە لێشاوی ئەو بەرهەمانەی بۆ تراژیدیای هەڵەبجە بەرهەمهاتن و هانماندەدات بەشێوەیەکی جیاواز بیخوێنینەوە؟»، دەتوانم بڵێم: ئەو جەوهەرەی بەپلەی یەکەم هانماندەدا بۆ قسەکردن و راڤەکردنی ئەم پرۆژەیە، بریتییە لەپێویستیی بەرهەمهێنانی «ریوایەتێکی رەخنەیی و فیکری» بۆ هەمان تراژیدیا.. چونکە تەنیا کاتێ بەدەربرینی هەمەرەنگ و بەئاستی جیاجیا دەکەوینە ریوایەتکردن و یادکردنەوەی تراژیدیاکانمان؛ ئەوە مانای مەرگی قوربانیەکانمان لە«بێمانایی»یادکردنەوە ساکارەکانی ناو ستوونی رۆژنامەو خوتبە سیاسیەکان و دەزگاکانی یادکردنەوە، رزگاردەکەین و ناوەرۆکێکی دیکە بە چەمکی یادکردنەوە دەبەخشین..

لەندەن: ٤ ی ١٩٩٨

پەراوێز:
(*) ئەمەش وەک بەشداریکردنێک لەو ئێوارەکۆرەدا، کە(شەماڵ)ی هونەرمەند لەسەر پرۆژەکەی (رێبوار) لە لەندەن، رۆژی ٢٥ی ٨ی ١٩٩٨سازیکرد.